

lódni. A második esetben viszont a különböző etnikumok népi kultúrájának hasonlóságára helyezik a hangsúlyt, ezzel bizonyítva politikai egységük jogosságát.

1918-ban, a jugoszláv állam megalakulásakor Jovan Cvijić Párizsban megjelentette *A Balkán-félsziget* című művének első, francia nyelvű kiadását, amelyben a Sorbonne-on 1916-ban és 1917-ben tartott előadásai is helyet kaptak. Egyik célja az volt, hogy bemutassa „a délszlávok és etnikai közösségük pszichikai karakterét”. Ma különösen érdekesek a szerbek és a horvátok etnikai közösségéről szóló szavai, amelyekben még közös néven, szerbhorvátokként is említi őket. „A migrációk következtében – mondja Cvijić – a szerbek és a horvátok annyira összekeveredtek, annyira egymásba szövéődött a két nép, hogy ma már – akár földrajzilag is – lehetlenség szétválasztani őket.” A délszláv nemzeti egységről szóló gondolatai részben a folklórból származó érveken alapulnak. Cvijićnek meggyőződése volt, hogy „leginkább a folklór tanulmányozásával érhető meg a délszláv etnikai csoportok karaktere, gondolkodásmódja és tudata”.

Amikor különböző mozgalmak és politikai pártok küzdenek egymással, akkor a folklór-kommunikáció terén is harcban állnak. A második világháború idején Jugoszláviában a partizánok és a csetnikek komoly erőfeszítéseket tettek a legismertebb népdalok kisajátítására, hogy politikai propagandájuk tojása népi fészekben kelhessen ki. A háborús Jugoszláviában énekelt dalok nagy részének két változata van. Az egyik Tito partizánjainak hőstetteit éltette, a másik a csetnikek sikereiről és hős vezetőjükről, Draža Mihajlovićról szólt.

Ez az ének-harc ma is aktuális a volt Jugoszlávia területein. A horvátországi és újabban a boszniai harcok szemben álló felei ugyanazokat a fogalmakat, szókapcsolatokat vagy a népies költészetből származó egész

szövegrészeket használják küzdelmük propagálására vagy egyszerűen csak harci ügyességük megörökítésére. Egy régi induló például két éve ismét igen népszerű lett, két különböző, új szöveggel. A szerb változat címe *Marširala kralja Petra garda* (Péter király serege menetel). Szerb gárdisták menetelnek benne az elragadtatott „belgrádi hölgyek” szeme előtt, fejük fölött „a szerb szabadság hősi zászlója leng”. Ugyanezen induló másik, horvát változata a *Korak za korakom* (Egyik lépés a másikat követi) címet viseli, a hölgyek „zágrábi kisasszonyokká”, a katonák horvátokká változtak, fejük fölött pedig „horvát zászló leng a szabadságért és a hazáért, a horvát hazáért”. Sokszor, különösen Szerbiában, a pártok is harcban állnak a folklór szövegek vagy legalábbis valami meghatározott népi stílus birtoklásáért. Léteznek olyan pártok, amelyek támogatnak bizonyos énekeseket, hogy ezek bizonyos stílusban megénekeljék a párt programját és vezéreit.

Nem akarok persze olyan látszatot kelteni, mintha elhanyagolnám azt a tényt, hogy a folklór és a politika viszonya nem minden országban egyforma. Mégis, többnyire egy kétirányú mozgás folytonosságáról van szó. Egyrészt a modern politikai hatalom modellálja, racionalizálja, esztétizálja, strukturálja, urbanizálja a nép és hagyománya alkotta nyers, természetes, vad anyagot. Másrészt abban a szerepben tetszeleg, hogy védi a népi kultúra autentikusságát, romlatlanságát, természetességét. A politikai hatalom misztifikálja, ártatlanná teszi, naturalizálja az emberek valódi érdekeit, és népi stílusban megfogalmazott üzenetekkel fordul hozzá, olyanokkal, amelyek a nép „igaz akaratát” fejezik ki, a természet „autentikus” hangján. Manapság a *vox populi* inkább *vox naturae*, mint *vox dei*.

IVAN ČOLOVIĆ

Ford. **RAJSLI EMESE**

TAKI-TAKI ÉS SUK-SÜK

Fiatal tanár voltam, amikor bejött a gimnázium igazgatója, és azt mondta: kartársak, kapituláltam. Mint kiderült, hosszú harc után megengedte, hogy a leánytanulók nadrágban jöjjenek iskolába. 1970 telén jártunk, akkor a legkisebb engedmény is számított, mégis emlékszem, hogy engem, a kezdőt meglepett – hát ez eddig tilos volt?...

Gimnazista koromban, a hatvanas évek vége felé, az iskolai házirend még tiltotta, hogy „ún. cowboy nadrágban” (azaz farmerban) jöjünk iskolába – ám az legalább politikailag érthető volt, lévén az imperializmus melegágya. No de a női nadrág mint olyan?

Még mindig fiatal tanár voltam, amikor divatba jött a „taki-taki” játék. Ez két, cernára fűzött fagyolyóból állt, melyeket inga gyanánt lógatva kellett mozgásba hozni, s ők egymásnak ütődve, egymástól egyre nagyobb távolságra igyekeztek szétugrani, míg végül – ha ügyesen csinálta az ember, és a kezét valahogy ki tudta vonni a dologból – körbefordulva szaporán kopogtak, mint a géppuska. Szellemes, olcsó, ma úgy mondanánk: környezetbarát játék volt, bár kissé zajos. A játék futótűzként terjedt el a városban, a trafikok, meglepő gyorsasággal reagáltak, már bimbózott a piacgazdaság. Az iskola néhány nap leforgása alatt ropogni kezdett a taki-takizástól. Nem mondom, volt benne valami idegesítő, de a szünetekben igazán ki lehetett bírni, a gyerekek kipirultan versenyeztek a folyosón, és még cigarettázní vagy tupszrozni is elfelejtettek az órák között. És iszonyúan ügyesek voltak. Az igazgató haladéktalanul betiltotta a taki-takizást az iskolában és annak ötvenméteres körzetében. Miért? Bent az órán persze hogy nem szabad ilyen zajt csapni, de hát ez amúgy is nyilvánvaló, és az órát tartó tanár hatáskörébe tartozik,

mint ahogy például brekegni sem szabad az ő engedélye nélkül. Csak. Pár hét alatt a láz lefutott, és már nem volt érdekes se a taki-taki, se a tiltás. A diákok ismét dohányoztak, tupiroztak, a tanárok békésen csinálták ugyanezt a tanári szobában. A kultúra kiállta ezt a támadást is.

Gondoljuk csak meg, milyen rengetegféle dolgot csinálhatnának az emberek. Hányféle módon öltözhetnének, beszélhetnének, mozoghatnak. A kultúra ezek közül válogat, s csak igen kis hányadát hagyja jóvá a lehetséges választásoknak. A mai európai kultúrában például (néhány tájtól eltekintve) a nő járhat nadrágban, de a férfi nem járhat szoknyában. A limitációk többnyire önkényesek, ezért van jelértékük, ezért tudják megkülönböztetni az egyik kultúrát a másiktól. (Abban például nem különböznek a föld népei, hogy ha hirtelen csattanást hallanak, lehunyják a szemüket – így ennek nincs is jelértéke, következőképpen nem része a kultúráknak.) A kultúrák önkényes, „indokolhatatlan” és éppen ezért jelértékű különbözőségét legpregnansabban a nyelv mutatja: az almát a német kultúrában nem lehet *Ipfel*-nek vagy *Opfel*-nek vagy *Apfen*-nek nevezni, hanem csakis *Apfel*-nek.

Bámulatos, hogy a rengeteg lehetőség közül egy-egy kultúra milyen keveset használ (éppen ettől lesz arculata, ettől lesz *kultúra*), mint ahogy bármely stílus is annak révén ismerhető fel, hogy csak néhányat használ a lehetséges megoldások közül. Bach mindig ugyanazt csinálja, és a németek mind egyformán viselkednek. Igen, teljesen egyformán, ahhoz képest, hogy ember hányféleképp viselkedhet (és viselkedik is a földgolyó más vidékein). A kultúrát – és a vele szövetséges nyelvet – elsősorban ez a limitáció, ez a válogató aktus jellemzi, vagyis hogy mi mindent *nem* csinál.

A kultúra és az annak őrzésével megbízott személy (az iskolaigazgató joggal tartja magát ilyennek) elsősorban a stabilitásra, az állandóságra, a

változatlanságra törekszik. A kultúra: recept, és ha egy recept a háziasszonynak – és előtte háziasszonyok generációinak – bevált, miért is változtatna rajta? A kísérletezés távol áll a kultúrától: az az egyén lehetősége (joga is talán, de felelőssége mindenképp – mi van, ha az egész punalucsalád elrontja a gyomrát?). A kultúra fél a változástól, mert akkor már nem lesz kultúra, illetve – s ez a riasztóbb perspektíva – nem ugyanaz a kultúra lesz. A hal is menekül azelől, hogy a másik hal által felfalván újabb élőlény testének legyen (egyébként hasznos és megbecsült) alkotórésze.

Az élőlények rettegnek a változástól, a mutációt a természet igyekszik közömbösíteni. Erre szolgál az a remek ötlet, hogy utódot csak két szülőből lehet létrehozni: az egyéni újításokat így hamar felhívítja a másik szülő – általában – normális génanyaga, s a faj marad olyan, amilyen volt. A kultúrához is *per definitionem* több résztvevő kell, így ha az egyik kitalál valamit, a többiek rögtön azt tudják mondani: „ne!”. Vagy legalábbis: „még ne”, vagy

„ne úgy”. Csak bizonyos idő múlva érzik a tagok azt, hogy most már az újítás belül esik a „normális” viselkedés körén (például hogy valakik házasságkötés nélkül tartósan együtt élnek, sőt gyermekeket is nevelnek). Ez az idő néha hosszú, néha rövid: titokzatos, hogy mennyi kell belőle egy-egy újítás normalizálásához.

A nyelv változásai ugyanúgy aggasztják a kultúra szereplőit, mint az öltözködési, szexuálkerlőcsi vagy iskolai-szünet-eltöltési szokások változásai. Sokan úgy képzelik: ahogyan az iskolaigazgatót arra tartjuk, hogy megmondja a gyerekeknek, mit ne csináljanak, ugyanúgy a nyelvészt arra tartjuk, hogy megmondja: mit ne mondjunk. A laikusok imádnak ebbe belebeszélni, de mindig van a nyelvész szakemberek között is, aki e szerepet vállalja. A szakma bizonyos távolságból figyeli őket, tevékenységüket „proskriptív” nyelvészetként szokták aposztrofálni, mivel tulajdonképpen feketelistákat készítenek a nemkívánatos vagy üldözendő nyelvi elemekről. A baj az, hogy *tudományosan* nem lehet megindokolni, miért volna ez vagy az a forma nemkívánatos (pláne üldözendő), a nyelvtudomány ugyanis a nyelvet kommunikációs eszköznek tekinti, s e szempontból a kurrens nyelvhasználat mindig és mindenütt megállja a helyét. „*Máma má' beadhassák az inekciót*” – ez nyelvtudományi szempontból ugyanolyan kifogástalan (ha tetszik: érdektelen), mint a „*Ma már beadhatják az injekciót*”, hiszen kommunikatív szempontból egyaránt eredményesek, csak más dialektusba tartoznak.

A proskriptív „nyelvészet” vagy a „nyelvvédelem” hajtóereje a változással szembeni mély emberi szorongás, az az igény, hogy a kultúra állandóságát – és ami talán valóban ugyanaz: önazonosságát – megőrizzük. „*Újabbban nagyon elterjedt...*” – ugye milyen természetes, hogy ha egy mondat így kezdődik, akkor az elítélőleg, proskriptíve szokott folytatódni. Csak ne terjedjen itt semmi.

NÁDASY ÁDÁM